

आधुनिक मराठी कवितेत मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचे प्रतिबिंब

प्रा.डॉ. प्रशांत काशिनाथ पाटील

धनदाई कला व विज्ञान महाविद्यालय, अमळनेर

Email- pkpatil79@gmail.com

सारांश :

हा संशोधन लेख आधुनिक मराठी कवितेत व्यक्त झालेल्या मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचे प्रतिबिंब अभ्यासतो. स्वातंत्र्योत्तर काळात झालेल्या सामाजिक, राजकीय व सांस्कृतिक परिवर्तनांचा मानवी जीवनावर आणि साहित्यनिर्मितीवर मोठा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. पारंपरिक काव्यसंकेतांपासून दूर जात आधुनिक मराठी कवींनी व्यक्तीच्या अंतर्मनातील एकाकीपणा, अस्वस्थता, वेदना, एकता, प्रेम आणि जीवनाच्या शोधाला आपल्या कवितेत केंद्रस्थानी ठेवले आहे. अस्तित्वादाच्या प्रभावामुळे व्यक्तीचे अस्तित्त्व, स्वातंत्र्य, निवडीची जबाबदारी, अनिश्चितता आणि मृत्यूची जाणीव हे महत्त्वाचे विषय कवितेतून प्रकर्षाने व्यक्त होतात. या कवितांमधून व्यक्ती व समाज यांच्यातील संघर्ष तसेच आधुनिक जीवनातील मानसिक ताणतणाव अधोरेखित होतात. वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतींच्या आधारे निवडक कवितांचा अभ्यास करून मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचा परस्परसंबंध स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न या लेखात करण्यात आला आहे. आधुनिक मराठी कविता ही समकालीन मानवी अस्तित्वाचे सखोल व प्रभावी चित्रण करणारी साहित्यप्रकार म्हणून या अभ्यासातून अधोरेखित होते.

सूचनक शब्द: आधुनिक मराठी कविता, मानवी संवेदना, अस्तित्त्ववाद, अस्तित्वादी जाणिवा, एकाकीपणा, एकता (अलिप्तता), अस्वस्थता, जीवनाच्या शोध, व्यक्ती व समाज संघर्ष, स्वातंत्र्योत्तर साहित्य, समकालीन जीवनदृष्टी.

प्रस्तावना:

आधुनिक मराठी कविता ही केवळ काव्यप्रकार न राहता ती आधुनिक मानवी जीवनाचा संवेदनशील व चिंतनशील दस्तऐवज ठरली आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतीय समाजात झपाट्याने घडलेल्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व सांस्कृतिक बदलांचा थेट परिणाम मानवी जीवनावर झाला आणि त्याचबरोबर साहित्याच्या अभिव्यक्तीवरही झाला. या बदलत्या वास्तवात माणूस अधिकाधिक एकाकी, अस्वस्थ व आत्मशोधाकडे वळलेला दिसतो. आधुनिक मराठी कवितेत व्यक्त होणाऱ्या मानवी संवेदना या केवळ भावनिक पातळीवर न थांबता त्या अस्तित्वादी जाणिवांशी घट्ट जोडलेल्या आहेत. जीवनाचा अर्थ, व्यक्तीचे अस्तित्त्व, स्वातंत्र्य, निवडीची जबाबदारी, मृत्यूची जाणीव, सामाजिकता आणि आत्मसंघर्ष हे प्रश्न आधुनिक कवींच्या कवितांमधून प्रकर्षाने मांडलेले आढळतात. पारंपरिक काव्यधारणांपासून दूर जात आधुनिक मराठी कवींनी व्यक्तीच्या अंतर्मनातील वेदना, भीती, निराशा, प्रेम, आशा आणि असुरक्षितता यांना प्राधान्य दिले. या कवितांमधील संवेदना सूक्ष्म, प्रखर आणि वास्तवाशी निगडित आहेत. आधुनिक जीवनातील यांत्रिकता, महानगरी जीवनशैली, मूल्यसंघर्ष आणि सामाजिक विसंगती यांमुळे मानवी नातेसंबंधांमध्ये आलेली ताणतणावाची भावना कवितेतून स्पष्टपणे प्रकट होते. अस्तित्वादी

जाणिवांच्या प्रभावामुळे माणूस स्वतःच्या अस्तित्वाचा अर्थ शोधताना दिसतो; तो देव, समाज किंवा परंपरेऐवजी स्वतःच्या अनुभूतीवर विश्वास ठेवतो. आधुनिक मराठी कविता ही त्यामुळे आत्मकेंद्री असूनही सामाजिक वास्तवाशी तटस्थ राहत नाही. ती व्यक्ती आणि समाज यांच्यातील संघर्षाचे दर्शन घडवते. मानवी संवेदनांचा हा अंतर्मुख आविष्कार आधुनिक मराठी कवितेला वैचारिक खोली आणि भावनिक तीव्रता प्रदान करतो. म्हणूनच आधुनिक मराठी कवितेत मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचे प्रतिबिंब अभ्यासणे हे केवळ साहित्यिक नव्हे, तर सामाजिक व तत्त्वज्ञानात्मक दृष्टिकोनातूनही महत्त्वाचे ठरते.

विषयाची पार्श्वभूमी:

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतीय समाजात झालेले व्यापक सामाजिक, राजकीय व सांस्कृतिक परिवर्तन मराठी साहित्याच्या स्वरूपात मूलभूत बदल घडवून आणणारे ठरले. औद्योगिकीकरण, शहरीकरण, शिक्षणाचा प्रसार, जागतिकीकरण आणि बदलती मूल्यव्यवस्था यांमुळे मानवी जीवन अधिक गुंतागुंतीचे व अस्थिर बनले. या बदलत्या वास्तवाचे प्रभावी प्रतिबिंब आधुनिक मराठी कवितेत उमटलेले दिसते. पारंपरिक काव्यपरंपरेतील अध्यात्मिक, नैतिक व आदर्शवादी दृष्टिकोनाला छेद देत आधुनिक कवींनी व्यक्तीच्या अंतर्मनातील भावनिक संघर्ष, मानसिक अस्वस्थता, एकाकीपणा आणि अस्तित्वाचा प्रश्न केंद्रस्थानी आणला. आधुनिक जीवनातील अलिप्तता व नातेसंबंधांतील ताणतणाव यांमुळे मानवी संवेदनांची अभिव्यक्ती अधिक तीव्र आणि वास्तववादी झाली. अस्तित्वादाच्या तत्त्वांचा प्रभाव आधुनिक मराठी कवितेवर पडल्याने जीवनाचा शोध, व्यक्तीचे स्वातंत्र्य आणि स्वतःच्या अस्तित्वाची जाणीव हे विषय काव्याच्या केंद्रस्थानी आले. त्यामुळे आधुनिक मराठी कविता ही केवळ सौंदर्याभिव्यक्ती न राहता समकालीन मानवी अनुभवांचे सखोल व संवेदनशील चित्रण करणारी साहित्यप्रकार ठरली आहे.

अध्ययनाची आवश्यकता:

आधुनिक मराठी कवितेत अभिव्यक्त झालेल्या मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचा अभ्यास करणे हे आजच्या बदलत्या सामाजिक-मानसिक परिस्थितीच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात झालेल्या सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक परिवर्तनांमुळे मानवी जीवनात एकाकीपणा, अलिप्तता, अस्वस्थता आणि मूल्यसंघर्ष वाढलेले दिसतात. या अनुभवांचे प्रतिबिंब आधुनिक मराठी कवितेत प्रभावीपणे उमटले आहे. या कवितांमधून व्यक्तीच्या अंतर्मनातील भावनिक संघर्ष, जीवनाचा शोध आणि अस्तित्वाची जाणीव प्रकर्षाने व्यक्त होते. अस्तित्वादी जाणिवांचा अभ्यास केल्यामुळे आधुनिक कवींची जीवनदृष्टी, त्यांच्या संवेदनशीलतेची दिशा आणि सामाजिक वास्तवाशी असलेले नाते स्पष्ट करता येते. तसेच आधुनिक काळातील मानवी मानसिकतेतील बदल समजून घेण्यासाठी हे अध्ययन उपयुक्त ठरते. म्हणूनच आधुनिक मराठी कवितेतील मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचे अध्ययन हे साहित्यिक, सामाजिक आणि तत्त्वज्ञानात्मक दृष्टिकोनातून महत्त्वाचे व आवश्यक आहे.

संशोधनाची गरज व महत्त्व:

आधुनिक मराठी कवितेत व्यक्त झालेल्या मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचा सखोल अभ्यास करणे ही आजच्या सामाजिक व साहित्यिक परिस्थितीच्या दृष्टीने अत्यंत गरजेची बाब आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात वेगाने घडलेल्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व सांस्कृतिक परिवर्तनांमुळे मानवी जीवनात एकाकीपणा, अलिप्तता, असुरक्षितता, मूल्यसंघर्ष आणि जीवनाचा शोध हे प्रश्न अधिक तीव्र झाले आहेत. या बदलत्या मानवी अनुभवांचे प्रभावी प्रतिबिंब आधुनिक मराठी कवितेत आढळते; मात्र या कवितांतील

तात्त्विक आशय, संवेदनशीलता आणि अस्तित्ववादी दृष्टिकोन यांचे शास्त्रशुद्ध विश्लेषण तुलनेने कमी झालेले दिसते. म्हणूनच अशा संशोधनाची आवश्यकता प्रकर्षाने जाणवते. या अभ्यासामुळे आधुनिक कवींच्या जीवनदृष्टीचा, त्यांच्या संवेदनशील अभिव्यक्तीचा आणि सामाजिक वास्तवाशी असलेल्या नात्याचा स्पष्ट उलगडा करता येतो. अस्तित्ववादी जाणिवांचा अभ्यास केल्यामुळे व्यक्तीच्या अंतर्मनातील संघर्ष, स्वातंत्र्याची जाणीव, निवडीची जबाबदारी आणि मृत्यूविषयक चिंतन यांचे साहित्यिक रूप समजून घेता येते. तसेच आधुनिक मराठी कवितेचा सामाजिक संदर्भ, समकालीन मानवी मानसिकता आणि साहित्याचा समाजाशी असलेला संवाद स्पष्ट होतो. या संशोधनातून आधुनिक मराठी कवितेच्या अभ्यासाला वैचारिक खोली प्राप्त होते आणि मराठी साहित्याच्या समकालीन प्रवाहांचे सम्यक आकलन शक्य होते. त्यामुळे हे संशोधन साहित्यिक, सामाजिक व तत्त्वज्ञानात्मक दृष्टीने महत्त्वपूर्ण ठरते.

मानवी संवेदना व अस्तित्ववादी जाणिवांची गरज व महत्त्व:

आधुनिक काळात मानवी जीवन अधिक गुंतागुंतीचे, अस्थिर आणि मानसिक ताणतणावांनी भरलेले झाले असून या वास्तवाचे आकलन करण्यासाठी मानवी संवेदना व अस्तित्ववादी जाणिवांची आवश्यकता अत्यंत महत्त्वाची ठरते. औद्योगिकीकरण, शहरीकरण, यांत्रिकीकरण आणि बदलती सामाजिक रचना यांमुळे व्यक्तीचे पारंपरिक नातेसंबंध, मूल्यव्यवस्था आणि सुरक्षिततेची भावना ढासळली आहे. अशा परिस्थितीत माणूस स्वतःच्या अस्तित्वाचा अर्थ, जीवनाचा हेतू आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्य यांचा शोध घेताना दिसतो. मानवी संवेदना या व्यक्तीच्या भावनिक, मानसिक व नैतिक अनुभवांचे प्रतिबिंब असून त्या साहित्याच्या माध्यमातून व्यक्त झाल्यावर समाजातील सूक्ष्म वास्तव उलगडून दाखवतात. अस्तित्ववादी जाणिवा व्यक्तीला स्वतःच्या निवडीसाठी जबाबदार ठरवतात आणि जीवनातील अनिश्चितता, मृत्यूची जाणीव, एकाकीपणा व अलिप्तता यांचा स्वीकार करण्यास प्रवृत्त करतात. आधुनिक मराठी कवितेत या जाणिवा व्यक्तीच्या अंतर्मनातील संघर्ष, अस्वस्थता आणि आत्मसंघर्षाच्या रूपाने व्यक्त होतात. या संवेदना व जाणिवांचा अभ्यास केल्यामुळे केवळ साहित्यिक सौंदर्याचा आस्वाद घेता येत नाही, तर समकालीन मानवी स्थितीचे सखोल आकलनही होते. त्यामुळे मानवी संवेदना व अस्तित्ववादी जाणिवांचे महत्त्व हे साहित्यापुरते मर्यादित न राहता ते सामाजिक, सांस्कृतिक आणि तत्त्वज्ञानात्मक पातळीवरही महत्त्वपूर्ण ठरते, कारण त्यातून आधुनिक मानवाच्या जीवनसंघर्षाचे, मानसिकतेचे आणि अस्तित्वाच्या प्रश्नांचे स्पष्ट दर्शन घडते.

आधुनिक मराठी कवितेची पार्श्वभूमी:

• स्वातंत्र्योत्तर सामाजिक-राजकीय बदल:

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतात घडलेल्या सामाजिक व राजकीय घडामोडींनी मराठी साहित्याला नवे वळण दिले. लोकशाही व्यवस्थेची स्थापना, राज्यघटना, सामाजिक समता व न्यायाची जाणीव, औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरण यांमुळे मानवी जीवनाची रचना बदलली. ग्रामीण समाजातून शहरांकडे झालेल्या स्थलांतरामुळे नातेसंबंधांतील ताणतणाव, आर्थिक विषमता आणि असुरक्षिततेची भावना वाढली. या बदलांचा परिणाम व्यक्तीच्या मानसिकतेवर झाला आणि एकाकीपणा, अलिप्तता, अस्वस्थता व मूल्यसंघर्ष यांसारख्या अनुभवांना चालना मिळाली. आधुनिक मराठी कवितेत या सामाजिक-राजकीय वास्तवाचे थेट व प्रामाणिक प्रतिबिंब उमटलेले दिसते. कविता ही केवळ भावनिक अभिव्यक्ती न राहता समाजातील विसंगती, संघर्ष आणि मानवी वेदना व्यक्त करणारे प्रभावी माध्यम बनली.

● **नवकाव्य चळवळ:**

नवकाव्य चळवळीने आधुनिक मराठी कवितेला नव्या अभिव्यक्तीचे रूप दिले. पारंपरिक छंद, अलंकार व रूढ संकेतांपासून दूर जात कवींनी मुक्तछंद, बोलीभाषा आणि दैनंदिन अनुभवांचा वापर केला. कवींच्या केंद्रस्थानी व्यक्तीचा अनुभव, अंतर्मनातील भावनिक आंदोलन आणि वास्तवाशी थेट सामना हा विषय राहिला. नवकाव्याने कवितेला आत्मकेंद्री व अंतर्मुख स्वरूप दिले. मात्र त्याचबरोबर सामाजिक जाणिवाही जिवंत ठेवल्या. त्यामुळे कविता अधिक प्रामाणिक, संवेदनशील आणि वैचारिक बनली.

● **आधुनिकतेचा काव्यदृष्टिकोन:**

आधुनिकतेच्या काव्यदृष्टिकोनाने कवितेला तत्त्वज्ञानात्मक खोली प्राप्त करून दिली. व्यक्तीचे स्वातंत्र्य, अस्तित्वाचा प्रश्न, जीवनार्थाचा शोध, मृत्यूची जाणीव आणि अनिश्चिततेची भावना हे विषय केंद्रस्थानी आले. आधुनिक कवी परंपरेचा पुनर्विचार करताना बदलत्या जीवनानुभवांचे चित्रण करतात. महानगरी जीवन, यांत्रिकता, तुटलेले नातेसंबंध आणि संवादहीनता या अनुभवांचे प्रतीकात्मक व अंतर्मुख चित्रण आधुनिक मराठी कवितेत आढळते. त्यामुळे आधुनिक मराठी कविता ही समकालीन मानवी अस्तित्वाचे संवेदनशील व चिंतनशील दर्शन घडवणारी ठरते.

आधुनिक मराठी कवितेतील मानवी संवेदना:

● **वेदना, एकाकीपणा व अस्वस्थता:**

आधुनिक मराठी कवितेत मानवी वेदना, एकाकीपणा आणि अस्वस्थता या भावना अत्यंत तीव्रतेने व्यक्त झालेल्या दिसतात. स्वातंत्र्योत्तर काळातील झपाट्याने बदलणाऱ्या सामाजिक परिस्थितीमुळे माणूस मानसिकदृष्ट्या अस्थिर झाला असून, त्याचे प्रतिबिंब कवितेतून प्रकर्षाने उमटते. महानगरी जीवनशैली, यांत्रिकता, स्पर्धा आणि संवादहीनता यांमुळे व्यक्ती इतरांमध्ये वावरत असूनही अंतर्मनाने एकटी पडलेली दिसते. आधुनिक कवी या एकाकीपणाचे चित्रण सूक्ष्म संवेदनशीलतेने करतात. वेदना केवळ व्यक्तिगत दुःखापुरत्या मर्यादित न राहता त्या सामाजिक विसंगती, अपूर्ण आकांक्षा आणि अस्तित्वाच्या संघर्शाशी जोडल्या जातात. अस्वस्थता ही आधुनिक मानवाची स्थायी अवस्था बनल्याचे काव्यातून व्यक्त होते, ज्यामध्ये चिंता, भीती आणि भविष्याबद्दलची अनिश्चितता यांचा समावेश असतो.

● **प्रेम, नातेसंबंध व भावनिक ताणतणाव:**

आधुनिक मराठी कवितेत प्रेम आणि नातेसंबंध यांचे चित्रण पारंपरिक आदर्शवादी चौकटीत न अडकता वास्तववादी स्वरूपात केलेले आढळते. प्रेम हे केवळ आनंदाचे किंवा समर्पणाचे रूप न राहता, त्यामध्ये अपूर्णता, अपेक्षाभंग आणि ताणतणाव यांचेही दर्शन घडते. बदलत्या सामाजिक मूल्यांमुळे कुटुंब, विवाह, मैत्री आणि इतर मानवी नातेसंबंध अधिक गुंतागुंतीचे झाले आहेत. या गुंतागुंतीचे प्रतिबिंब कवितेत भावनिक संघर्शाच्या रूपाने व्यक्त होते. आधुनिक कवी नात्यांमधील संवादहीनता, भावनिक दुरावा आणि प्रेमातील असुरक्षितता प्रामाणिकपणे मांडतात. त्यामुळे प्रेम ही भावना मानवी संवेदनशीलतेची एक महत्त्वाची, परंतु वेदनादायक बाजू म्हणून समोर येते.

● **सामाजिक विषमता व मानवी संवेदनशीलता:**

आधुनिक मराठी कवितेत सामाजिक विषमता आणि त्यातून उद्भवणारी मानवी संवेदनशीलता यांचे सखोल चित्रण आढळते. आर्थिक असमानता, वर्गभेद, जातीय विषमता आणि सामाजिक अन्याय यांमुळे मानवी वेदना अधिक तीव्र झालेल्या दिसतात. कवी या वास्तवाकडे तटस्थपणे न पाहता संवेदनशील दृष्टिकोनातून पाहतात. उपेक्षित, वंचित आणि दुर्लक्षित घटकांच्या जीवनातील दुःख, संघर्ष आणि आकांक्षा

कवितेतून प्रभावीपणे व्यक्त होतात. या संवेदनशीलतेमुळे आधुनिक मराठी कविता सामाजिक जाणीव जागृत करणारे माध्यम ठरते. मानवी संवेदनांचा हा व्यापक आविष्कार आधुनिक मराठी कवितेला केवळ वैयक्तिक अनुभवांपुरती मर्यादित न ठेवता सामाजिक बांधिलकीचे स्वरूप प्रदान करतो.

आधुनिक मराठी कवितेतील अस्तित्वादी जाणवा:

● व्यक्ती व समाजातील संघर्ष:

आधुनिक मराठी कवितेत व्यक्ती व समाजातील संघर्ष हा अस्तित्वादी जाणवांचा एक महत्त्वाचा पैलू म्हणून प्रकर्षाने दिसून येतो. आधुनिक समाजरचनेत व्यक्तीला सामाजिक संकेत, मूल्यव्यवस्था, राजकीय दबाव आणि आर्थिक वास्तव यांमध्ये स्वतःचे स्वतंत्र अस्तित्त्व टिकवावे लागते. या प्रक्रियेत व्यक्तीच्या स्वातंत्र्याची कोंडी होते आणि तिच्या वैयक्तिक अनुभूती समाजाच्या अपेक्षांशी संघर्ष करतात. आधुनिक कवी या संघर्षाचे चित्रण अंतर्मुख आणि वास्तववादी पद्धतीने करतात. कविता व्यक्तीच्या अस्मितेचा प्रश्न उपस्थित करते. माणूस समाजाचा भाग असूनही स्वतःच्या अस्तित्वाचा स्वतंत्र अर्थ कसा शोधतो, हा मूलभूत प्रश्न या कवितांमधून मांडला जातो. समाजातील एकता, मूल्यसंघर्ष आणि मानसिक दडपण यांमुळे व्यक्ती स्वतःशीच झुंज देतांना दिसतो.

● जीवनाचा अर्थ शोधण्याची धडपड:

अस्तित्वादी जाणवांचे केंद्रबिंदू म्हणजे जीवनाचा अर्थ शोधण्याची अखंड धडपड होय. आधुनिक मराठी कवितेत माणूस पूर्वनिर्धारित श्रद्धा, परंपरा किंवा आदर्शांवर समाधान न मानता स्वतःच्या अनुभवांतून जीवनाचा अर्थ शोधतांना दिसतो. या शोधप्रक्रियेत निराशा, प्रश्नचिन्हे, अस्थैर्य आणि आत्मसंघर्ष यांचा समावेश होतो. आधुनिक कवी जीवनाला एक निश्चित अर्थ नसलेली, परंतु अर्थ निर्माण करण्याची जबाबदारी व्यक्तीवरच टाकणारी प्रक्रिया म्हणून पाहतात. कविता प्रश्न विचारते, उत्तरांपेक्षा शोधावर भर देते. या धडपडीमुळे माणूस स्वतःच्या अस्तित्वाशी प्रामाणिकपणे सामना करतो आणि त्यातूनच अस्तित्वादी संवेदना अधिक तीव्र होतात.

● मृत्यू, भय व अनिश्चिततेची जाणीव:

मृत्यूची जाणीव, भविष्याबद्दलचे भय आणि जीवनातील अनिश्चितता या अस्तित्वादी जाणवांचे अपरिहार्य घटक आधुनिक मराठी कवितेत ठळकपणे दिसतात. मृत्यू हा केवळ जैविक समाप्ती नसून तो जीवनाच्या क्षणभंगुरतेची सतत आठवण करून देणारा अनुभव ठरतो. या जाणवेमुळे माणूस भयग्रस्त होतो, परंतु त्याच वेळी जीवन अधिक अर्थपूर्ण करण्याची प्रेरणाही मिळते. आधुनिक कविता अनिश्चिततेला मानवी अस्तित्वाची स्थायी अवस्था मानते. सुरक्षिततेचा अभाव, भविष्यातील अस्थैर्य आणि जीवनाच्या अनाकलनीयतेचे भान या कवितांमधून प्रतीकात्मक व चिंतनशील पद्धतीने व्यक्त होते. अशा प्रकारे मृत्यू, भय व अनिश्चिततेची जाणीव आधुनिक मराठी कवितेत अस्तित्वादी चिंतनाला सखोलता प्रदान करते.

निवडक आधुनिक मराठी कवी व त्यांची अस्तित्वादी कविता:

● कवींची ओळख:

आधुनिक मराठी कवितेच्या विकासात काही निवडक कवींनी मानवी जीवनातील अंतर्मुख अनुभव, सामाजिक वास्तव आणि तत्त्वज्ञानात्मक चिंतन यांना केंद्रस्थानी ठेवून महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे. हे कवी स्वातंत्र्योत्तर काळातील बदलत्या समाजव्यवस्थेचे साक्षीदार असून त्यांनी व्यक्तीच्या अस्मितेचा प्रश्न, मानसिक संघर्ष, एकाकीपणा आणि जीवनाचा शोध यांना आपल्या कवितेत प्राधान्य दिले. पारंपरिक काव्यपरंपरेपासून दूर जात त्यांनी मुक्तछंद, प्रतीकात्मक भाषा आणि दैनंदिन अनुभवांचा वापर करून

आधुनिक संवेदनशीलतेला अभिव्यक्ती दिली. या कवींमध्ये सामाजिक जाणीव आणि वैयक्तिक अनुभूती यांचा समन्वय दिसून येतो. त्यांच्या कवितांमधून आधुनिक माणसाची अस्वस्थता, प्रश्नकेंद्री वृत्ती आणि आत्मशोधाची प्रक्रिया स्पष्ट होते.

● **निवडक कवितांचे विश्लेषण:**

निवडक आधुनिक मराठी कवितांचे विश्लेषण करतांना असे दिसून येते की, या कवितांमध्ये कथनापेक्षा अनुभूतीला अधिक महत्त्व दिलेले आहे. कविता थेट उत्तर देत नाही, तर प्रश्न उपस्थित करते. जीवनाचा अर्थ, व्यक्तीचे अस्तित्व, समाजातील स्थान आणि स्वतःची ओळख या मुद्द्यांवर कवी चिंतन करतात. प्रतिमा, रूपके आणि प्रतीकांच्या साहाय्याने मानवी मनातील गुंतागुंत व्यक्त केली जाते. महानगरी जीवनातील एकाकीपणा, नातेसंबंधांतील सामाजिक दबाव आणि मानसिक ताणतणाव हे अनुभव कवितेत सूक्ष्म पद्धतीने मांडलेले आढळतात. या कवितांमध्ये भाषा साधी असली तरी आशय गहन आहे. कवींचा भर अनुभवाच्या प्रामाणिकतेवर असून कविता ही आत्मसंवादाचे माध्यम ठरते.

● **मानवी संवेदना व अस्तित्ववादी जाणिवांचे प्रतिबिंब:**

निवडक आधुनिक मराठी कवींच्या कवितांमध्ये मानवी संवेदना आणि अस्तित्ववादी जाणिवांचे सखोल प्रतिबिंब दिसून येते. एकाकीपणा, वेदना, अस्वस्थता, प्रेमातील अपूर्णता, जीवनातील अनिश्चितता आणि मृत्यूची जाणीव या भावना कवितेच्या केंद्रस्थानी असतात. अस्तित्ववादी दृष्टिकोनातून व्यक्तीला स्वतःच्या निवडींसाठी जबाबदार मानले जाते आणि जीवनाचा अर्थ स्वतः घडवण्याची जबाबदारी तिच्यावरच टाकली जाते. या कवितांमधून व्यक्ती व समाजातील संघर्ष, मूल्यसंघर्ष आणि आत्मसंघर्ष स्पष्टपणे व्यक्त होतो. मानवी संवेदनांचा हा आविष्कार केवळ वैयक्तिक अनुभवांपुरता मर्यादित न राहता व्यापक सामाजिक वास्तवाशी जोडलेला आहे. त्यामुळे निवडक आधुनिक मराठी कवी व त्यांची अस्तित्ववादी कविता ही समकालीन मानवी अस्तित्वाचे संवेदनशील, चिंतनशील आणि वास्तववादी चित्रण करणारी ठरते.

प्रतीक, प्रतिमा व भाषा : अस्तित्ववादी अभिव्यक्ती

● **प्रतीकात्मक भाषा**

आधुनिक मराठी कवितेत अस्तित्ववादी जाणिवांची अभिव्यक्ती प्रामुख्याने प्रतीकात्मक भाषेच्या माध्यमातून घडते. थेट विधानापेक्षा सूचक, अर्थगर्भ आणि बहुअर्थी शब्दरचना वापरण्याची प्रवृत्ती आधुनिक कवींमध्ये आढळते. प्रतीकात्मक भाषा ही व्यक्तीच्या अंतर्मनातील अस्वस्थता, एकाकीपणा, भीती आणि जीवनाचा शोध व्यक्त करण्यासाठी अत्यंत प्रभावी ठरते. अंधार, रस्ता, भिंत, शांतता, वाळवंट, आरसा यांसारखी प्रतीके मानवी अस्तित्वातील अडथळे, संभ्रम आणि आत्मसंघर्ष दर्शवितात. या प्रतीकांमधून माणसाच्या मानसिक अवस्थांचे सूक्ष्म चित्रण होते. प्रतीकात्मक भाषेमुळे कविता थेट अर्थ न सांगता वाचकाला चिंतनासाठी प्रवृत्त करते, ज्यातून अस्तित्ववादी जाणिवा अधिक गहि-या स्वरूपात व्यक्त होतात.

● **प्रतिमा व रूपकांचा वापर:**

अस्तित्ववादी अभिव्यक्तीसाठी आधुनिक मराठी कवितेत प्रतिमा व रूपकांचा प्रभावी वापर करण्यात आला आहे. दैनंदिन जीवनातील साध्या अनुभवांमधून निर्माण झालेल्या प्रतिमा मानवी भावविश्वाचे गहन दर्शन घडवतात. ओसाड रस्ते, बंद दरवाजे, कोरडी झाडे, पडझडलेली घरे अशा प्रतिमा मानवी एकाकीपणा, अज्ञानता आणि अंतर्गत पोकळीचे प्रतीक ठरतात. रूपकांच्या माध्यमातून जीवनाचा प्रवास,

संघर्ष आणि अनिश्चितता अधोरेखित केली जाते. या प्रतिमा व रूपके केवळ सौंदर्यनिर्मितीसाठी नसून ती अस्तित्वादी चिंतनाची साधने आहेत. त्यामुळे कविता अधिक परिणामकारक आणि अर्थपूर्ण बनते.

● आधुनिक काव्यशैलीतील प्रयोगशीलता:

आधुनिक मराठी कवितेत काव्यशैलीच्या पातळीवरही मोठ्या प्रमाणावर प्रयोगशीलता दिसून येते. मुक्तछंद, तुटक वाक्यरचना, असंपूर्ण विधानं आणि अंतर्मुख शैली यांचा वापर करून कवी मानवी अस्तित्वातील तुटलेपणा आणि अस्थैर्य व्यक्त करतात. पारंपरिक छंदबद्धतेऐवजी आशयाला अनुरूप अशी रचना स्वीकारली जाते. भाषेतील साधेपणा आणि थेटपणा असूनही तिच्यामागे गहन तत्त्वज्ञानात्मक आशय दडलेला असतो. या प्रयोगशीलतेमुळे कविता वैयक्तिक अनुभवांचे आत्मसंवादात्मक रूप धारण करते. अस्तित्वादी जाणिवांची अभिव्यक्ती त्यामुळे अधिक प्रखर, प्रामाणिक आणि प्रभावी बनते.

निष्कर्ष

आधुनिक मराठी कवितेच्या सखोल अभ्यासातून असे स्पष्ट होते की मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवा या तिच्या केंद्रस्थानी आहेत. स्वातंत्र्योत्तर काळात झालेल्या सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक परिवर्तनांमुळे मानवी जीवन अधिक गुंतागुंतीचे, अस्थिर आणि तणावग्रस्त झाले असून त्याचे प्रभावी प्रतिबिंब आधुनिक कवितेत उमटलेले दिसते. एकाकीपणा, वेदना, अलिप्तता, अस्वस्थता, प्रेमातील अपूर्णता, सामाजिक विषमता आणि जीवनाचा शोध या अनुभवांचे प्रामाणिक चित्रण आधुनिक कवींनी केले आहे. अस्तित्वादी जाणिवांच्या प्रभावामुळे कविता केवळ भावनात्मक अभिव्यक्तीपुरती मर्यादित न राहता ती व्यक्तीच्या अस्तित्वाशी निगडित मूलभूत प्रश्न उपस्थित करते. व्यक्ती व समाजातील संघर्ष, स्वातंत्र्याची जाणीव, निवडीची जबाबदारी, मृत्यूची जाणीव आणि अनिश्चिततेचे भान या घटकांमुळे आधुनिक कवितेला वैचारिक खोली प्राप्त झाली आहे. प्रतीकात्मक भाषा, प्रभावी प्रतिमा, रूपकांचा सूक्ष्म वापर आणि प्रयोगशील काव्यशैली यांमुळे या अस्तित्वादी आशयाची अभिव्यक्ती अधिक परिणामकारक ठरते. आधुनिक मराठी कविता ही व्यक्तीच्या अंतर्मनातील संवेदनांचा आत्मसंवाद ठरते; मात्र ती सामाजिक वास्तवाशी तटस्थ राहत नाही. उलट, समाजातील विसंगती, अन्याय आणि मानवी वेदनांकडे संवेदनशील दृष्टीने पाहण्याची प्रेरणा ती देते. या अभ्यासातून असे निष्पन्न होते की आधुनिक मराठी कविता ही समकालीन मानवाच्या मानसिक, सामाजिक व तत्त्वज्ञानात्मक अवस्थेचे सखोल दर्शन घडवणारी साहित्यप्रकार आहे. त्यामुळे मानवी संवेदना व अस्तित्वादी जाणिवांचे अध्ययन हे मराठी साहित्याच्या आकलनासाठी अत्यावश्यक असून ते आधुनिक समाजाच्या मानवी अनुभवांचे सम्यक आकलन घडवून आणते.

संदर्भ-सूची:-

1. देशपांडे ग. प. (2002) 'मराठी साहित्य: परंपरा आणि आधुनिकता' पॉपुलर प्रकाशन, पुणे.
2. कुलकर्णी अ. रा. (2005) 'नवकाव्य आंदोलन', कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे.
3. पेंडसे स. (2010) 'आधुनिक मराठी कवितेमध्ये जीवन-दृष्टि' लोकविजय प्रकाशन, नागपूर.
4. बापट, अ. द. (2008) 'अस्तित्वादी आणि मराठी साहित्य' प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.
5. पाटिल, ब. र. (2012). 'समकालीन मराठी कविता: स्वरूप आणि समस्या', शिवाजी विद्यापीठ प्रकाशन, कोल्हापूर.
6. सरदेसाई, रा. ग. (2001). 'मराठी साहित्याचा इतिहास' पॉपुलर प्रकाशन, मुंबई.
7. केळकर अ. रा. (2004) 'भाषा आणि काव्य' राजहंस प्रकाशन, पुणे.
8. जोशी म. (2015) आधुनिक भारतीय कवितेत अस्तित्वादी जाणीवा' *इंडियन लिटरेचर*, (जर्नल)
9. कुलकर्णी स. (2018) 'स्वातंत्र्योत्तर मराठी कवितेमध्ये मानवी संवेदना, *जर्नल ऑफ मराठी स्टडीज़*, 6(2)पृष्ठ क्र. 45-56